

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ho Lelei Tahá, Ho Faingamālié

I ho 'omou lau 'a e ngaahi folofolá pea fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'aki homou lotó mo e 'atamaí, 'e fakahā atu 'e he 'Eikí 'a e founga ke ke mo 'ui 'o a 'usia ai ho ngaahi faingamālie 'i he lakanga fakataula'eikí.

Tokua na'e 'i ai ha tangata na'á ne faka'ānaua ma'u pē ke heka 'i ha vaka meili 'o folaua e Tahī Metiteleniané. Na'á ne faka'ānaua ke ne 'a'eva 'i he ngaahi hala 'o Lomá, 'Atenisi mo 'Isitanipulú. Na'á ne fakahū 'a e seniti kotoa pē na'á ne ma'ú ki he folau ko 'ení. Koe'uhí na'e 'ikai ha pa'anga fe'unga ko ia na'á ne fakatau mai ha katoleta 'e taha 'o fakafonu 'aki e kapa pīnī, puha mā-pakupakú mo ha fanga ki'i tangai efuefu lēmani pea ko e me'a ia na'á ne mo'ui ai he 'aho kotoa pē.

Na'á ne mei fiefia ke kau atu ki he ngaahi 'ekitiviti lahi ne fai he loto vaká—'o fakamālohisino he fale fai'anga fakamālohisinó, va'inga tā-pulu mo kaukau he vai kaukau'angá. Na'á ne loto meheka ki he ni'ihi ko ia ne lava 'o ō ki he hele'uhilá, ngaahi faivá mo e faka'ali'ali fakafonuá. Pea na'á ne faka'amua pehē ange mai te ne ki'i 'ahi'ahi'i pē 'a e me'atokoni faka'ofa'ofa na'e sio ki ai he vaká—he na'e hangē ha kai fakaafé 'a e houa kai kotoa pē! Ka na'e loto e tangatá ia ke 'oua na'á

ne fakamoleki ha pa'anga lahi, ko ia na'e 'ikai ke ne kau atu ki ha taha 'o e ngaahi me'á ni. Na'e lava ke ne mamata he ngaahi kolo ne fuoloa 'ene faka'amua ke ne 'a'ahi ki aí, ka 'i he konga lahi 'o e folau, na'á ne nofo pē 'i hono lokí 'o kai 'ene ki'i me'atokoni ma'ulaló.

'I he 'aho faka'osi 'o e folau, na'e fehu'i ange 'e ha taha ngāue he vaká pe ko e paati fakamāvae fē 'e kau atu ki aí. Ko e taimi ia ne 'ilo ai 'e he tangatá ne 'ikai ngata pē 'i hono 'osi fakakau atu e paati fakamāvae 'i he'ene tikité, ka na'e kau foki ai mo e me'a kotoa pē he loto vaká—'a e me'akaí, fakafiefiá, mo e ngaahi 'ekitiviti kotoa pē. Na'á ne toki fakatokanga 'i hake ka kuo tōmui, he kuó ne mo'ui ia 'o ma'ulalo ange 'i hono ngaahi faingamālié.

Ko e fehu'i 'oku fai mai 'e he tala fakatātaá ni: 'I he'etau hoko ko ia ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí, 'oku tau mo'ui nai 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamālié, 'i he mālohi toputapú, me'afoa'aki mo e ngaahi tāpuaki 'oku hoko ko hotau

faingamālie mo e totonu 'i he'etau ma'u e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá?

Ko e Nāunau mo e Faka'eí'eiki 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku tau 'osi 'ilo'i kotoa pē 'oku mahulu hake 'a e lakanga fakataula'eikí ia 'i ha hingoa pe lakanga. Na'e akonaki mai e Palōfita ko Siosefá 'o pehē "ko e Lakanga Fakataula'eikí ko ha tefito'i mo'oni ta'engata, pea na'e 'i ai ia mo e 'Otuá mei 'itāniti . . . ki 'itāniti, 'o 'ikai ha kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó pe ngata'anga 'o hono ngaahi ta'ú."¹ 'Okú ne ma'u "io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá."² Ko hono mo'oní, 'oku fakafou 'i he lakanga fakataula'eikí "'a hono fakahā mālohi 'o e anga faka-'Otuá."³

'Oku mahulu hake 'a e ngaahi tāpuaki ia 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he me'a 'e lava ke mahino kiate kītautolú. 'E lava ke "hoko e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki . . . [ko e] kakai fili 'o e 'Otuá."⁴ 'Oku "fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'e he Laumālié ki hono fakafou 'o hono sinó"⁵ pea ko hono tumutumú ke lava 'o ma'u "'a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he Tamai."⁶ 'E ala faingata'a ke mahino 'eni, ka 'oku faka'ofa'ofa pea 'oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni ia.

Ko e fo'i mo'oni ko ia 'oku fakafalala mai 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e mālohi mo e fatongia ko 'ení ki he tangatá, ko ha fakamo'oni ia 'o 'Ene 'ofa lahi kiate kītautolú pea ko ha fakamelomelo ia 'o e tu'unga 'e lava ke tau a'usia he mo'ui kaha'ú, he'etau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá.

Neongo ia, 'oku tu'o lahi hono fokotu'u mai 'e he'etau ngaahi tō'ongá 'oku 'ikai ke tau mo'ui ke a'usia e lelei taha te tau lavá. 'I hano fai mai ha fehu'i fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí, 'e lava ke fakamatala'i 'e hatau tokolahi ha faka'uhinga 'oku tonu, ka 'oku si'i ke hāsino mei he'etau mo'ui fakamatala'í.

'E ngaahi tokoua, 'oku 'i ai ha fili ke tau fai. Te tau lava 'o fiemālie pē 'i he me'a si'i 'oku tau a'usia ko e

kau ma'u lakanga fakataula'eiki pea tau nonga ai pe he mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamalie. Pe ko 'etau faka'aonga'i lelei e faingamalie fakalaumalie mo e ngaahi tapuaki fakalukufua 'o e lakanga fakataula'eiki.

Ko e Hā Te Tau Lava 'o Fai ke A'usia ai Hotau Tu'unga Lelei Tahá?

Ko e ngaahi lea 'oku hā he folofolá pea lea 'aki he konifelenisi lahi, "ke fakatatau'i ia kiate [kitautolu]"⁷ 'o 'ikai fakataumu'a pē kinautolu ke lau pe fanongo ki ai.⁸ Lahi e taimi 'oku tau ō ai ki he ngaahi fakatahá pea kamokamo hotau 'ulú; pea tau fa'a malimali hangē 'oku tau 'ilo'i mo tui ki ai. 'Oku tau hiki ha ngaahi me'a mahu'inga pea tau pehē loto, "Ko ha me'a 'eni te u fai." Ka 'i he vaha'ataimi ko ia 'o 'etau fanongó, tohi'i ha ki'i fakamanatu he'etau telefoní pea mo hono fai iá, 'oku toloi leva 'etau "fakahoko iá" ke toki fai ia "anainge." 'E ngaahi tokoua, tau fakapapau'i mu'a 'oku tau fokotu'u ke "fai iá" he "taimí ni!"

'I ho'omou lau 'a e folofolá pea fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'aki homou lotó mo e 'atamaí, 'e fakahā atu 'e he 'Eiki 'a e founga ke ke mo'ui 'o a'usia ai ho ngaahi faingamalie 'i he lakanga fakataula'eiki. 'Oua na'a fakalaka ha 'aho 'oku te'eki ai ke ke ngāue 'o fakatatau mo e ngaahi ue'i 'a e Laumalie.

'Uluaki: Lau e Tohi Fakahinohinó

Kapau te ke ma'u e komipiuta tu'ukimu'a mo mamafa taha he māmaní, te ke tuku nai ke hoko pē ia ko ha me'a teuteu ho funga tesí? Mahalo 'e hā ngali faka'ofofa e komipiutá. Te ne malava ke fai ha fa'ahinga me'a pē. Ka ko e toki taimi pē te ke ako ai e tohi fakahinohino 'o e komipiutá, te ke toki 'ilo ai hono faka'aonga'i e polokalamá, peá ke fakamo'ui ia ke ke lava 'o a'u ki hono tu'unga totonú.

'Oku 'i ai foki hono tohi fakahinohino 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá. Tau tukupā mu'a ke lau e folofolá mo e ongo tohi tu'utu'uní 'i he loto fakamātoato mo

tokanga. Tau kamata 'aki hono toe lau 'o e vahe 20, 84, 107, mo e 121 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Ko e lahi ange 'etau ako ki he taumu'á, me'a 'e malavá pea mo hono faka'aonga'i fakapotopoto 'o e lakanga fakataula'eiki, ko e lahi ange ia 'etau ofo 'i hono mālohí pea 'e ako'i kitautolu 'e he Laumalie ki he anga hono ma'u mo faka'aonga'i e mālohi ko iá ke faitāpuekina 'aki hotau fāmilí, tukui koló mo e Siasí.

'I he'etau hoko ko ha kakaí, 'oku tau fakamu'omu'a totonu ai e ako faka'atamaí mo e fakalalakala 'i he ngāue ma'u'anga mo'ui. 'Oku tau fie ma'u pea kuo pau ke tau tu'ukimu'a he akó mo e pōto'ingāué. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou feinga mālohi ke ma'u ha ako faka'atamaí pea mo taukei 'i ho mala'é. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou taukei foki 'i he ngaahi tokāteline 'o e ongoongoleléi—tautautefito ki he

Pukalesi, Lumēnia

tokāteline ‘o e lakanga fakataula‘eikí.
 ‘Oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga ‘oku ma‘ungofua ai ‘a e folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita ‘i ono-pōní, ‘o laka ange ia ‘i ha toe taimi he hisitōlia ‘o e māmaní. Ka neongo ia, ko hotau faingamālie, fatongia mo e tufakanga ke ala atu ‘o puke ‘enau ngaahi akonakí. ‘Oku faka‘ei‘eiki mo fakalangi ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni mo e tokāteline ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Ko e lahi ange ‘etau ako e tokātelinē mo e tu‘unga ke a‘usiá pea mo hono faka‘aonga‘i fakapotopoto ‘o e taumu‘a ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ko e lahi ange ia e tupulaki hotau laumālié pea lahi ange ‘etau mahinó pea te tau mamata ai ki he me‘a kuo tokateu mai ‘e he ‘Eikí ma‘atautolú.

Uá: Fekumi ki he Ngaahi Fakahā ‘a e Laumālié.

‘Oku mahulu hake ‘a e fakamo‘oni pau kia Sīsū Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, ‘i he ‘iló ‘ata‘atā pē—‘oku fie ma‘u ki ai ha fakahā fakafo‘ituitui, pea ‘oku fakapapau‘i ia ‘o fakafou ‘i hono faka‘aonga‘i mo mateaki‘i angatonu e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleleí. Na‘e fakamatala‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko e lakanga fakataula‘eikí “ko e halanga ia na‘e kamata mai ai hono fakahā ‘e

he Fungani Māfimaí ‘a Hono nāunau ‘i he kamata‘anga hono fakatupu ‘o e māmaní, pea ‘okú Ne kei fakafou mai ai ‘Ene fakahā Ia ki he fānau ‘a e tangatá ‘o a‘u ki he lolotongá ni.”⁹

Kapau ‘oku ‘ikai ke tau fekumi ke faka‘aonga‘i e halanga ko ‘eni ‘o e fakahaá, ta ‘oku tau mo‘ui kitautolu ‘o ma‘ulalo ange ‘i hotau ngaahi faingamālie ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘i ai ha ni‘ihi ‘oku nau tui ka ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo‘i e me‘a ‘oku nau tui ki aí. Na‘a nau ma‘u ha ngaahi tali kehekehe mei he kihí‘i le‘o si‘i mo mālié ‘i ha vaha‘a taimi lahi, ka koe‘uhí ko e hā ngali si‘isi‘i mo ta‘e-mahu‘inga ‘a e ue‘i ko ‘ení, ko ia ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo‘i lelei ai ia. Ko hono olá, ‘oku hanga leva ‘e he veiveiuá ‘o ta‘ofi kinautolu mei he‘enau a‘usia ‘a e taupotu taha te nau lava ‘i he‘enau hoko ko e kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí.

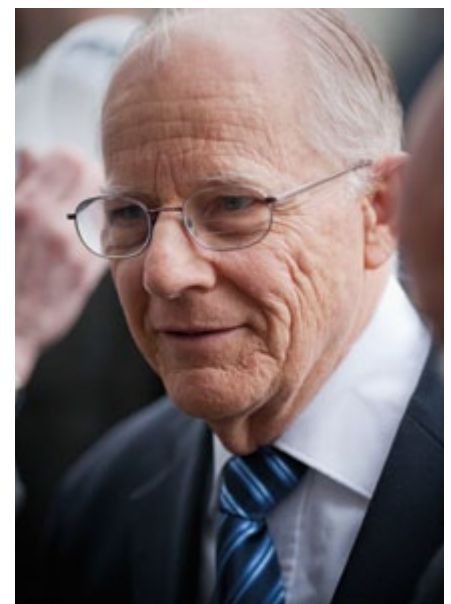
‘Oku ‘ikai hoko mai ma‘u pē ‘a e fakahaá mo e fakamo‘oní ‘i ha mālohi fakatupu lōmekina. Ki ha tokolahi, ‘oku hoko māmālie mai e fakamo‘oní—‘o fakakongokonga. Taimi ‘e ni‘ihi ‘oku hoko māmālie fau ia ‘o faingata‘a ke tau manatu‘i e momeniti tonu ne tau ‘ilo‘i ai ‘a hono mo‘oni ‘o e ongoongoleleí. ‘Oku ‘omi ‘e he ‘Eikí ‘a e “‘otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he

akonaki, ko e si‘i ‘i heni pea si‘i ‘i hena.”¹⁰

‘Oku ‘i ai ha ngaahi founa ‘oku tatau ai ‘etau fakamo‘oní mo ha konga ‘aisi ‘oku teka he sinoú ‘o ‘alu pē taimí mo ‘ene fuolahí. ‘Oku tau kamata ‘aki ha ki‘i maama si‘isi‘i—neongo kapau ko ha kihí‘i holi pē ke tui. ‘Oku māmālie leva ‘a e “fepikitaki ‘a e ‘atamai potó mo e ‘atamai poto,”¹¹ pea “ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá,”¹² ‘a ia “[te tau] ma‘u mei hono fonú ‘i hono taimi totonú.”¹³

Fakakaukau angé he toki me‘a nāunau‘ia ia ke tau kakapa atu ‘o mahulu ange ‘i hotau fakangatangata fakaemāmaní, ke fakaava hake ‘etau mahinó pea ma‘u ‘a e maama mo e ‘ilo mei he ngaahi ma‘u‘anga tokoni fakasilesitiale! Ko hotau tāpuaki mo e faingamālie ‘i he‘etau ma‘u e lakanga fakataula‘eikí ke fekumi ki ha fakahā fakatāutaha pea mo ako ki he founa ke ‘ilo‘i ‘aki e mo‘oní ‘iate kitautolu pē, ‘o fakafou he fakamo‘oni pau ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní.

Tau fekumi fakamātoato mu‘a ki he maama ‘o e fakahā fakatāutahá. Tau kole ki he ‘Eikí ke Ne fakakoloa‘i hotau ‘atamai mo hotau laumālié ‘aki ‘a e tuí ke tau lava ‘o

ma'u mo 'ilo'i e ngāue fakalangi mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki hotau ngaahi tūkunga mo e faingata'a takitaha pea mo hotau ngaahi fatongia fakataula'eiki.

Tolú: Ma'u ha Fiefia 'i he Ngāue 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Lolotonga 'eku kei pailate vakapuná, ne u faingamālie ai ke hoko ko ha 'eikivaka faiako. Na'e kau he fatongiá ni 'a hono ako'i mo sivi'i e kau pailate taukei ke fakapapau'i 'oku nau ma'u e 'ilo mo e taukei totonu ke nau faka'uli malu mo lelei 'i he ngaahi fu'u vakapuna setí.

Ne u 'ilo'i ai ha kau pailate neongo kuo ta'u lahi 'enau folau vakapuná, ka kuo te'eki ai pē ke mole 'a e ongo'i fiefia ia he tutui hake ki 'olunga kuo "tuku e ngaahi fakangatangata 'o e māmaní pea fepuna'aki 'i he kapakau siliva na'á ne 'omi kiate au 'a e fiefiá."¹⁴ 'Oku nau manako he fanongo ki he mumuhu e 'eá, 'u'ulu 'a e mīsiní 'o e vaká pea mo e ongo'i ko ia 'oku nau "fāitaha mo e matangi pea mo e langi fakapōpō'ulí pea pehē ki he ngaahi fetu'u 'i mu'á."¹⁵ Ne u kau mo au 'i he fo'i ongo'i vēkeveke ko iá.

Na'e 'i ai ha ni'ihí ia ne ngāue pē 'o hangē ko ha me'a angamaheni ke faí. Kuo nau 'ilo'i lelei e polokalamá mo hono leva'i 'o e 'ū vakapuna setí, ka ne 'i ai pē taimi ia ne mole meiate kinautolu 'a e fakalata 'o e puna vakapuna he "ngaahi feitu'u ne te'eki puna ki ai ha la'ake pe ko ha 'ikalé."¹⁶ Ne mole meiate kinautolu e ongo'i ofo 'i he ngingila e hopo hake 'a e la'aá, 'i he ngaahi fakatupu faka'ofa'ofa 'a e 'Otuá 'i he'enau folaua e 'ōsení mo e ngaahi konitinēnití. Kapau na'a nau lava 'o fakakakato e ngaahi fie ma'u fakangāué, ne u fakafo'ou leva 'enau tohi fakamo'oni, ka 'i he taimi tatau pē ne u faka'ofa'ia 'iate kinautolu.

Mahalo te ke fie fehu'i loto pe 'okú ke hoko 'ata'atā pē nai ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki—'o fai e me'a 'oku fie ma'ú ka 'oku 'ikai ke ke a'usia 'a e fiefia 'oku totonu ke ke ma'ú. 'Oku 'omi 'e hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eiki ha ngaahi

faingamālie lahi ke tau ongo'i ai e fiefia ne ma'u 'e 'Āmoní, 'i he'ene pehē: "Ikai 'oku fu'u lahi 'a 'etau 'uhinga ke fiefia a? . . . Kuo tau hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i [he] to'ukupu ['o e 'Eiki] ki hono fai 'o e ngāue ma'ongo'onga mo fakaofó ni. Ko ia, tau vikiviki . . . 'i he 'Eiki; 'io, te tau fiefia."¹⁷

'E ngaahi tokoua, ko 'etau tui fakalotú ko ha tui fakalotu ia 'oku fakafiefia! 'Oku tau monū'ia ke ma'u e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá! 'Oku tau lau he tohi 'a Sāmé, "Oku monū'ia 'a e kakai 'oku nau 'ilo'i 'a e ongo-ongo fakafiefiá: te nau 'a'eva, 'E ['Eiki], 'i he maama 'o ho fofongá."¹⁸ 'E lava ke tau a'usia 'a e fiefia lahi ange ko iá 'o kapau te tau fekumi ki ai.

Taimi lahi, 'oku 'ikai ke tau fa'a a'usia e fiefia ko ia 'oku ma'u mei hono ngāue fakapotopoto faka'aho 'aki 'o e lakanga fakataula'eiki. Taimi 'e ni'ihí 'oku hangē fatongiá ia ha kavenga mafasiá. 'E ngaahi tokoua, 'oua na'a tau fononga pē he mo'uí mo femo'uekina he me'a 'e tolu: ongosíá, hoha'á mo e lāungá. 'Oku tau mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingmālié 'i he'etau tuku ke ma'unimā kitautolu 'e he ngaahi me'a 'o e māmaní 'o 'ikai ke tau ma'u ai 'a e fiefia lahi 'oku ma'u mei he tokoni faivelenga mo faka'utumuauku 'i he lakanga fakataula'eiki, tautautefito ki hotau ngaahi 'apí. 'Oku tau mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamālié 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau keinanga ai 'i he fiefia, nonga mo e nēkeneka kuo foaki lahi mai 'e he 'Otuá ki he kau tamaio'eiki faivelenga 'o e lakanga fakataula'eiki.

'E kau talavou, kapau 'okú ke ongo'i 'oku hoko ho'o ha'u vave ki he lotú 'o tokoni ke teuteu e sākalamēnití ko ha fakahela kae 'ikai ko ha tāpuaki, ta 'oku ou fakaafe'i atu koe ke ke fakakaukau ki he mahuinga 'o e ouau toputapú ni ki ha mēmipa 'o e uōtí 'oku mahalo na'e si'i faingata'a'ia he lolotonga 'o e uiké. 'E ngaahi tokoua, kapau 'oku hangē 'oku 'ikai 'aonga ho'o faiako faka'apí kiate koe, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke sio 'aki e mata 'o e tuí ki

he tokoni 'e fai 'e he 'a'ahi mei ha tamaio'eiki 'a e 'Eiki ki ha fāмили 'oku lahi 'enau ngaahi palopalema 'oku 'ikai ke mou lava 'o sio ki aí. 'I ho'o 'ilo 'a e me'a fakalangi ko ia 'e malava ke fakahoko 'e ho'o tokoní 'i he fakakaukau ni, 'e fakafonu ho lotó mo ho 'atamaí 'e he Laumālie 'o e 'Otuá; 'e malama ia mei ho fofongá.

'I he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki, 'oua mu'a na'a tau loto fefeka ki he fakaofó mo e lelei 'o e me'a kuo fakafalala mai 'e he 'Eiki kiate kitautolú.

Faka'osi

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'ofa ke tau fekumi faivelenga ke ako 'a e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni, 'ofa ke fakamālohia 'etau fakamo'oni 'i he 'otu lea ki he 'otu lea, 'aki 'etau ma'u e ngaahi fakahā 'a e Laumālié, pea 'ofa ke tau ma'u e fiefia mo'oni 'i he ngāue faka'aho 'a e lakanga fakataula'eiki. 'I he'etau fai e ngaahi me'á ni, te tau kamata ai ke mo'ui 'o a'usia 'a e tumutumu mo e ngaahi faingamālie 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki pea te tau lava ai ke "fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'ia Kalaisi 'okú ne fakamālohi'i [kitautolú]."¹⁹ Ko 'eku fakamo'oni 'eni 'i he'eku hoko ko ha 'apōsetolo 'a e 'Eiki, pea 'oku ou 'oatu ia mo 'eku tāpuaki, 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Stasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 119.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:34.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
7. 1 Nifai 19:24.
8. Vakai, Sēmisi 1:22.
9. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta*, 125.
10. 2 Nifai 28:30.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:19.
14. John Gillespie Magee Jr., "High Flight," 'i he Diane Ravitch, ed., *The American Reader: Words That Moved a Nation* (1990), 486.
15. Richard Bach, *Stranger to the Ground* (1963), 9.
16. Magee, "High Flight," 486.
17. 'Alamá 26:13, 15–16.
18. Saame 89:15.
19. Filipai 4:13.